

MAREK KOWALSKI, ADAM KOZAK, ANITA STAROŃ*

PRÓBY USUWANIA CHROMU(VI)
ZE ŚCIEKÓW PRZEMYSŁOWYCH NA ZASADZIE
TWORZENIA SIĘ ETRYNGITU

REMOVAL OF CHROMIUM(VI) FROM LIQUID
INDUSTRIAL WASTES BY FORMATION OF ETTRINGITE

Streszczenie

Przedstawiono próby wykorzystania procesu tworzenia etryngitu do usuwania chromu(VI) ze ścieków przemysłowych. Syntezowano etryngity o określonych stosunkach molowych jonów CrO_4^{2-} do SO_4^{2-} . Przebadano możliwości podstawienia jonów SO_4^{2-} jonami CrO_4^{2-} oraz stabilność etryngitu chromianowego w zależności od pH roztworu.

Słowa kluczowe: etryngit, chrom, ścieki przemysłowe, oczyszczanie ścieków

Abstract

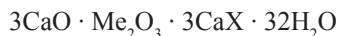
This article presents the process of ettringite formation to removal of chromium(VI) from liquid industrial wastes. There were synthesized the ettringites in specified mole ratio of CrO_4^{2-} and SO_4^{2-} ions. The possibility of replacement of SO_4^{2-} ions by CrO_4^{2-} and the stability of Cr(VI) – ettringite in different pH - value of solutions were determined.

Keywords: ettringite, chromium, industrial wastes, waste treatment

* Mgr inż. Marek Kowalski, dr inż. Adam Kozak, mgr inż. Anita Staroń, Instytut Chemii i Technologii Nieorganicznej, Wydział Inżynierii i Technologii Chemicznej, Politechnika Krakowska.

1. Wstęp

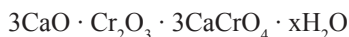
Etryngit występuje w przyrodzie jako trudno rozpuszczalny minerał o wzorze ogólnym

gdzie:

- Me – metal trójwartościowy - najczęściej jest nim Al^{3+} , może być również Fe^{3+} , Cr^{3+} i inne;
- X – może być anionem np. siarczanowym (SO_4^{2-}), arsenianowym (AsO_4^{3-}), selenianowym (SeO_4^{2-}), molibdenianowym (MoO_4^{2-}), chromianowym (CrO_4^{2-}) lub innym [1].

Otrzymano również etryngit z podwójnym podstawieniem chromu [2]. W tym przypadku chrom występuje na dwóch stopniach utlenienia (III i VI)

Etryngit jest ponadto jednym z produktów hydratacji cementów ekspansywnych [3]. Może on również tworzyć się podczas zestalania się odpadów stałych, pochodzących z fluidalnego spalania węgla z jednoczesnym odsiarczaniem gazów przy użyciu sorbentów wapienowych, składowanych z wodą lub narażonych na działanie czynników atmosferycznych [4–6]. Spotykamy się tutaj z problemem zagospodarowania odpadów, a z drugiej strony ze zjawiskami, które mogą zachodzić podczas składowania i mogłyby wpływać na środowisko naturalne, a szczególnie wody.

Proces tworzenia etryngitu przeanalizowany został również pod kątem wykorzystania go do usuwania siarczanów z wody wodociągowej [7].

W Zakładach Chemicznych Alwernia przeprowadzono próby nad wykorzystaniem w praktyce metody etryngitowej, w celu oczyszczenia ścieków ze związków chromu(VI). Przetestowano w warunkach laboratoryjnych możliwość wbudowania jonów CrO_4^{2-} w strukturę etryngitu w środowisku alkalicznym i wytrąceniu do osadu.

Badania przeprowadzono w temperaturze 18–22°C. Do testowania posłużyły układy modelowe i ścieki z tzw. rowu opaskowego w Zakładach Chemicznych Alwernia. Ścieki te zawierały również siarczany (SO_4^{2-}) w stosunku molowym do jonów CrO_4^{2-} w granicach od 5:1 do 10:1, co należało uwzględnić w przeprowadzanych próbach. W danych literaturowych nie znaleziono, jakie są różnice pomiędzy etryngitem podstawionym jonami CrO_4^{2-} , a SO_4^{2-} . Badania modelowe wykonane w Zakładach Chemicznych Alwernia [8] nie potwierdziły możliwości sukcesu metody etryngitowej, będącej jednocześnie metodą tanią oraz łatwą w zastosowaniu. Przeszkodą w realizacji oczyszczania tą metodą jest współobecność jonów SO_4^{2-} . Dlatego też zaistniała potrzeba sprawdzenia możliwości podstawienia jonów CrO_4^{2-} w obecności jonów SO_4^{2-} dla różnych proporcji molowych tych składników, ale przy zachowaniu innych proporcji etryngitowych.

Niniejsze badania miały na celu sprawdzenie i opisanie możliwości podstawienia jonów SO_4^{2-} jonami CrO_4^{2-} z myślą o usuwaniu jonów CrO_4^{2-} ze ścieków emitowanych przez zakłady chemiczne związane z produkcją związków chromu i galwanizernie. Przeprowadzono również badania rozpuszczalności etryngitu chromianowego ($3\text{CaO} \cdot \text{Al}_2\text{O}_3 \cdot 3\text{CaCrO}_4 \cdot 32\text{H}_2\text{O}$) w roztworach o różnych wartościach pH. Ponadto przebadano fazy stałe i roztwory po syntezie etryngitu, jak i roztwory podczas rozpuszczania etryngitu chromianowego.

Literatura podaje dane dotyczące stabilności etryngitu w zależności od pH dla etryngitu selenianowego, siarczanowego i boranowego [1]. Pomimo, że etryngit chromianowy został również wymieniony w powyższym opracowaniu, nie zamieszczono wyników analiz tego związku.

2. Wyniki badań

Zsyntezowano trzy rodzaje połączeń typu etryngitu:

1. Etryngit siarczanowo-chromianowy $3\text{CaO}\cdot\text{Al}_2\text{O}_3\cdot 3\text{CaA}\cdot 32\text{H}_2\text{O}$ (A – jony SO_4^{2-} i CrO_4^{2-}) przy stosunku molowym jonów $\text{SO}_4^{2-}:\text{CrO}_4^{2-}$ równym 1:1. Każdy z jonów został dodany w ilościach stechiometrycznych, odpowiadających jego udziałom w cząsteczce etryngitu;
2. Etryngit chromianowo-siarczanowy – synteza polegała na zwiększeniu o 100% ilości jonów CrO_4^{2-} w stosunku do SO_4^{2-} , który był w ilościach stechiometrycznych, co odpowiadało proporcji molowej $\text{CrO}_4^{2-}:\text{SO}_4^{2-}$ równej 2:1;
3. Czysty etryngit chromianowy ($3\text{CaO}\cdot\text{Al}_2\text{O}_3\cdot 3\text{CaCrO}_4\cdot 32\text{H}_2\text{O}$).

Metoda syntezy etryngitów (1) i (2) polegała na reakcji zawiesiny powstałej w wyniku dodawania CaO do wody i utworzeniu się $\text{Ca}(\text{OH})_2$, z roztworem siarczanu(VI) glinu oraz chromianu(VI) potasu w odpowiednich stosunkach molowych. W przypadku etryngitu chromianowego reakcja $\text{Ca}(\text{OH})_2$ przebiegała z roztworem chlorku glinu (aby wykluczyć obecność jonów SO_4^{2-}) oraz roztworem chromianu(VI) potasu w stosunkach molowych: 6:2:6.

Ilości odczynników stosowanych podczas syntezy etryngitów podano w tabeli 1.

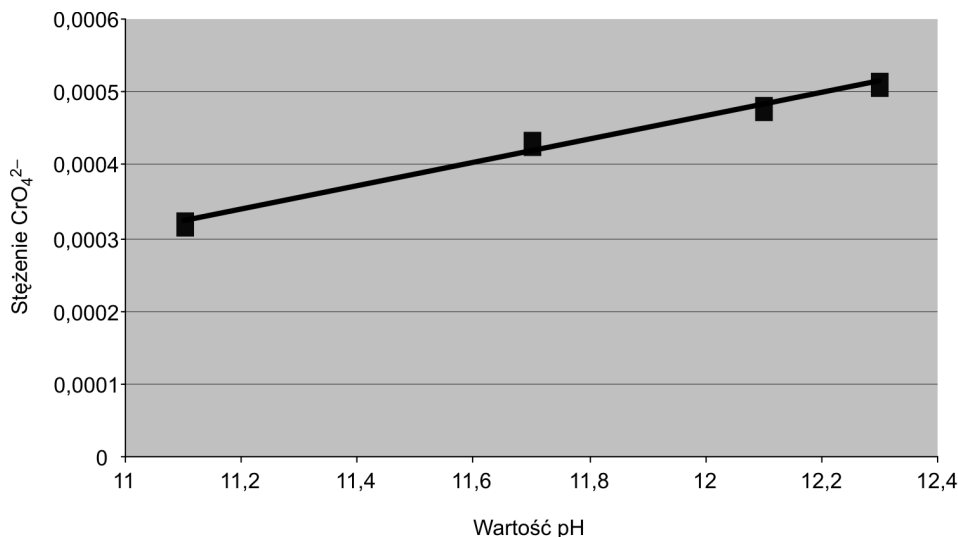
Tabela 1

Ilości odczynników stosowanych podczas syntezy etryngitów:
I do IV – etryngit siarczanowo-chromianowy (1:1),
V – etryngit siarczanowo-chromianowy (1:2), VI – etryngit chromianowy

Odczynnik	Udział składników w poszczególnych syntezach					
	I	II	III	IV	V	VI
$\text{Al}_2(\text{SO}_4)_3\cdot 18\text{H}_2\text{O}$	3,3254g	3,3266g	3,3274g	3,3329g	3,3312g	–
$\text{AlCl}_3\cdot 6\text{H}_2\text{O}$	–	–	–	–	–	7,9862g
K_2CrO_4	2,9135g	2,9075g	2,9084g	2,9088g	5,8215g	9,5974g
CaO	1,6925g	1,8329g	1,9687g	2,1103g	1,6943g	5,5753g
H_2O	500,0g	500,0g	500,0g	500,0g	500,0g	500,0g
$\text{CrO}_4^{2-}/\text{SO}_4^{2-}$ mol/ mol	1:1	1:1	1:1	1:1	1:2	–

Po ustaleniu się stanu równowagi po syntezie poszczególnych etryngitów wykonano pomiar pH. Jego wartości przedstawiono w tabeli 2. Na podstawie uzyskanych wyników daje się zauważyć, że dla proporcji wyjściowej jonów CrO_4^{2-} do SO_4^{2-} równej 1:1 można osiągnąć większe wbudowanie pierwszego z nich prowadząc syntezę przy zwiększonym pH (rys. 1).

Ilość wbudowanego jonu CrO_4^{2-} jest jednak niewielka. W granicach pH od 11,1 do 12,3 wzrost zawartości w fazie stałej jonów chromianowych wynosi około 60%. Niewielki wzrost zawartości CrO_4^{2-} w etryngicie jest również zauważalny, gdy zwiększy się udział CrO_4^{2-} . Dla proporcji molowej $\text{CrO}_4^{2-}:\text{SO}_4^{2-}$ równej 2:1 (tab. 3, pozycja 4–5, próbka V) wzrost CrO_4^{2-} w fazie stałej wynosi około 88%.

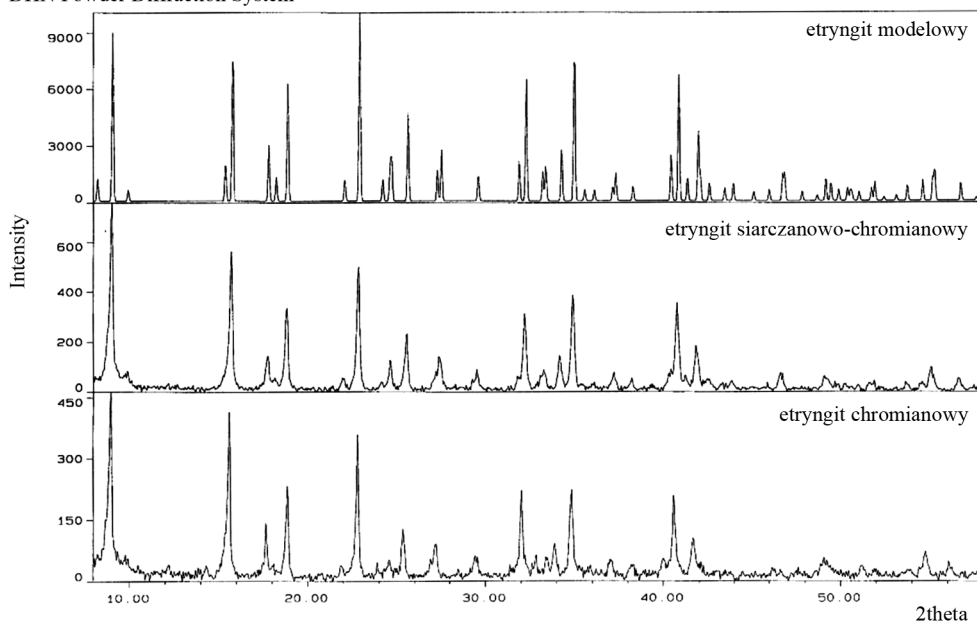
Rys. 1. Zależność podstawienia jonów chromianowych od wartości pH środowiska reakcji

Fig. 1. Relationship of substitution chromate ions in different pH-value

Oddzielone fazy stałe (syntetyzowane etryngity) poddano analizie chemicznej oraz fazowej. Badania dyfrakcji rentgenograficznej wskazują na pełną analogię w budowie syntetyzowanych etryngitów do etryngitu modelowego. Rysunek 2 przedstawia dyfraktogram modelowego etryngitu glinowego oraz etryngitów (siarczanowo-chromianowy, chromianowy), syntetyzowanych w powyżej opisany sposób (tab. 1). Zauważalne jest duże podobieństwo pomiędzy powyższymi związkami.

Syntezowane etryngity zmineralizowano, a następnie po odpowiednim przygotowaniu próbek, poddano analizie na obecność jonów CrO_4^{2-} , SO_4^{2-} , Ca^{2+} oraz Al^{3+} (tab. 2). Zawartość jonów SO_4^{2-} w roztworach oznaczano metodą analizy wagowej poprzez wytrącenie w postaci trudno rozpuszczalnej soli BaSO_4 . Jony CrO_4^{2-} oznaczano metodą nadmanganową [9]. Metoda ta polega na reakcji próbki badanej z solą Mohra (sól podwójna siarczanu(VI) żelaza(II) z siarczanem(VI) amonu o wzorze $\text{Fe}(\text{NH}_4)_2(\text{SO}_4)_2 \cdot 6\text{H}_2\text{O}$). Żelazo z soli Mohra utlenia się redukując chrom z +6 na +3 stopień utleniania. Pozostały nadmiar nie utlenionego żelaza zostaje odmiareczkowany mianowanym roztworem manganianu(VII) potasu (KMnO_4). Wapń oznaczono za pomocą analizy miareczkowej przy użyciu wersenianu disodowego (EDTA) z wytworzeniem kompleksu wapnia [9]. Zawartość jonów Al^{3+} zanalizowano za pomocą plazmowej emisyjnej spektroskopii atomowej (ICP). Wyniki analizy przeliczono na ilość moli poszczególnych jonów w jednym molu etryngitu i przedstawiono w tabeli 3.

DHN Powder Diffraction System

Rys. 2. Dyfraktogram etryngitu modelowego, siarczanowo - chromianowego oraz chromianowego

Fig. 2. Fig. X-ray diffractograms of ettringite of: reference standard, S(VI)Cr(VI)-ettringite and Cr(VI)-ettringite

Tabela 2

Wyniki analiz w postaci stężeń jonów pochodzących z rozpuszczenia etryngitu

Próbka (symbol etryngitu)	pH*	Masy naważek etryngitu	Stężenie CrO_4^{2-} [mol/l]	Stężenie SO_4^{2-} [mol/l]	Stężenie Ca^{2+} [mol/l]	Stężenie Al^{3+} [mol/l]	Stosunek $\text{CrO}_4^{2-}/\text{SO}_4^{2-}$ [mol/mol]
1	2	3	4	5	6	7	8
I	11,10	0,6686	0,00032	0,0058	0,013	0,0061	1:1
II	11,70	0,7680	0,00043	0,0049	0,011	0,0047	1:1
III	12,10	0,7157	0,00048	0,0054	0,013	0,0051	1:1
IV	12,30	0,6775	0,00051	0,0046	0,011	0,0044	1:1
V	11,15	0,5915	0,00060	0,0064	0,014	0,0068	1:2

* pH roztworu nad etryngitem po ustaleniu się stanu równowagi

Z analiz zestawionych w tabeli 2 wynika, że proporcje poszczególnych składników fazy stałej są bardzo zbliżone do proporcji odpowiadającej teoretycznej ilości tych składników w etryngicie.

Zestawione powyżej badania wskazują na fakt, że podstawienie jonów CrO_4^{2-} w obecności jonów SO_4^{2-} jest praktycznie niemożliwe. Zjawisko to można wyjaśnić różnicą warto-

ści iloczynów rozpuszczalności siarczynu(VI) wapnia oraz chromianu(VI) wapnia. Według danych literaturowych iloczyn rozpuszczalności dla CaSO_4 wynosi $6,1 \cdot 10^{-5}$, natomiast dla CaCrO_4 $2,3 \cdot 10^{-2}$ [10]. Niższa wartość dla siarczynu(VI) wapnia jest powodem łatwiejszego wbudowywania się w strukturę etryngitu. Z tego też powodu nie można było zastosować tej metody oczyszczania infiltratów w Zakładach Chemicznych Alwernia [8].

Tabela 3

Wyniki analizy w przeliczeniu na ilości moli poszczególnych jonów w 1 molu etryngitu

Ilość moli jonów w 1 molu etryngitu				
Symbol etryngitu	Ca^{2+}	Al^{3+}	SO_4^{2-}	CrO_4^{2-}
1	2	3	4	5
I	6,3	3,0	2,8	0,2
II	4,9	2,0	2,4	0,2
III	5,9	2,3	2,3	0,3
IV	5,5	2,2	2,1	0,3
V	6,0	brak danych	2,9	0,3

Zbadano również rozpuszczalność etryngitu chromianowego (tab. 1, próbka VI) w środowiskach o różnym pH oraz wodzie destylowanej. Wartość pH regulowano dodatkiem kwasu siarkowego bądź zasady sodowej (tab. 4).

Tabela 4

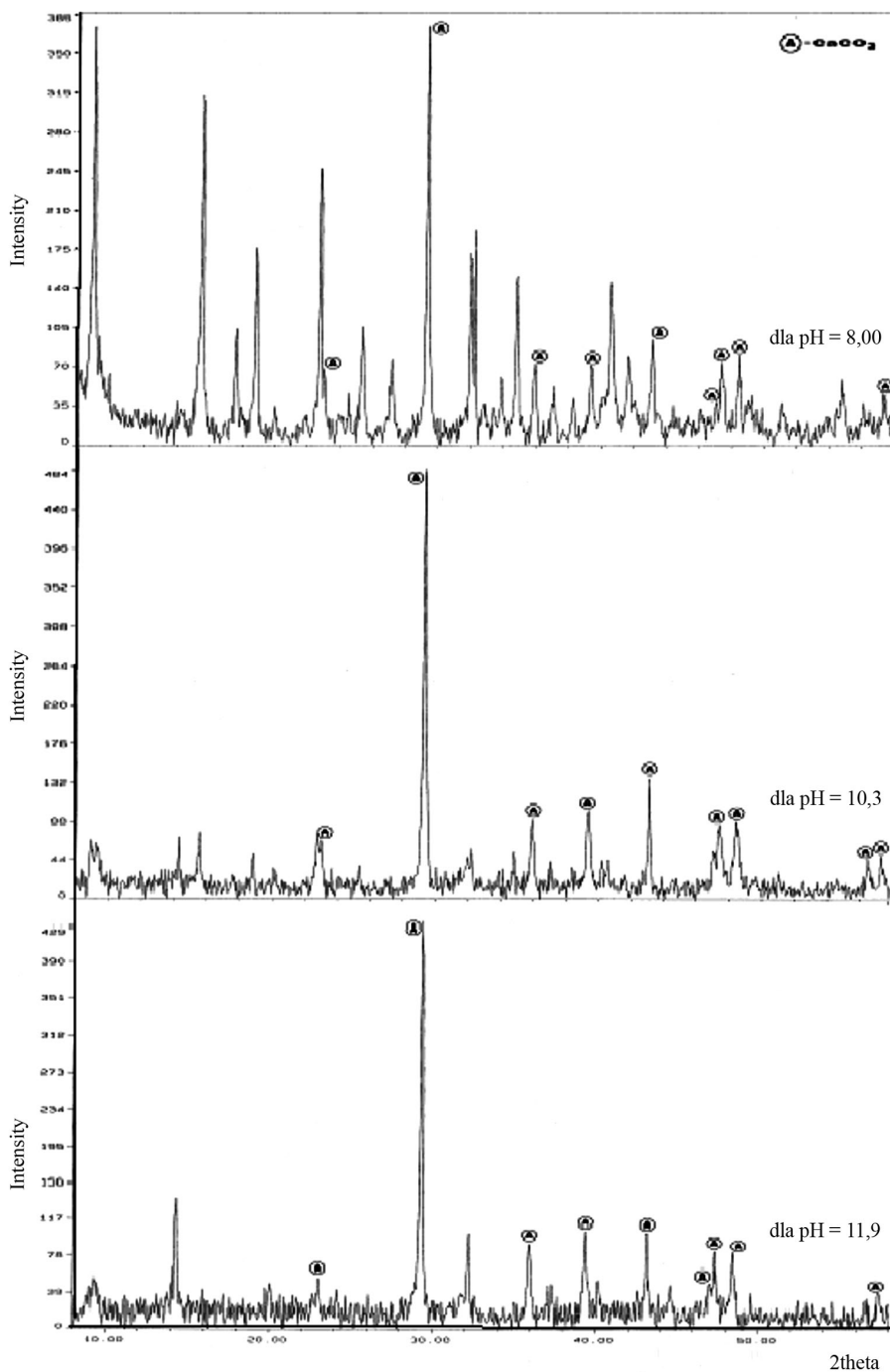
Ilości kwasu i zasady oraz uzyskane wartości pH roztworów częściowego rozpuszczania etryngitu chromianowego

Nr kolby	Naważki etryngitu [g]	Ilość dodanego 0,1 mol H_2SO_4 [ml]	Ilość dodanego 0,1 mol NaOH [ml]	pH po osiągnięciu stanu równowagi
1	2	3	4	5
I	0,6741	41	–	4,20
II	0,5825	24	–	5,70
III	0,5622	11	–	8,00
IV	0,5936	6	–	9,20
V	0,6473	–	–	10,30
VI	0,6455	–	2	10,80
VII	0,6259	–	20	11,90

Tabela 5

Wyniki analiz na zawartość poszczególnych jonów w zależności od pH

Nr kolby	pH roztworu	Stężenie CrO_4^{2-} [mol/l]	Stężenie Ca^{2+} [mol/l]	Stężenie Al^{3+} [mol/l]
1	2	3	4	5
I	4,20	0,0051	0,0154	0,0059
II	5,70	0,0046	0,0139	0,0004
III	8,00	0,0043	0,0104	0,0002
IV	9,20	0,0043	0,0086	0,0008
V	10,30	0,0021	0,0094	0,0012
VI	10,80	0,0015	brak danych	0,0013
VII	11,90	0,0017	0,0023	0,0018

Rys. 3. Dyfraktogramy etryngitu chromianowego dla pH = 8,00; 10,3; 11,9

Fig. 3. X-ray diffractograms of ettringite, pH = 8,00; 10,3; 11,9

Próbki przygotowane w podany powyżej sposób zostawiono na dwa dni w celu osiągnięcia stanu równowagi. Po ustaleniu się stałych wartości pH roztworów w próbkach, przesączono roztwory z nad nierozpuszczonej fazy stałej i analizowano na zawartość jonów CrO_4^{2-} , Ca^{2+} i Al^{3+} (tab. 5). Fazę stałą dla próbek ze środowiska alkalicznego (3, 5, 7, tab. 5) poddano analizie rentgenograficznej (rys. 3).

Pik pochodzący od CaCO_3 jest wynikiem reakcji roztworu alkalicznego z CO_2 atmosferycznym.

Jak widać z rentgenogramów stabilność etryngitu spada ze spadkiem pH co przejawia się między innymi zanikiem głównego piku etryngitu przy wartości około 9 (20).

W środowisku kwaśnym, w przedziale pH od 4,2 do 5,7 obserwuje się spadek stężenia glinu, aż do całkowitego wytrącenia do osadu przy pH 5,7–8,0. Następnie ze wzrostem pH obserwuje się wzrost stężenia Al^{3+} w roztworze. Brak jonów glinu w roztworze (pH 5,7–8,0) związany jest z wytrąceniem w postaci wodorotlenku glinu, który charakteryzuje się bardzo niskim iloczynem rozpuszczalności. Wzrost stężenia Al^{3+} w roztworze związane jest z przejściem $\text{Al}(\text{OH})_3$ w AlO_3^{3-} .

Dla jonu CrO_4^{2-} można zaobserwować 3 obszary jego obecności w roztworze: pierwszy, w przedziale pH od 4,2 do 9,2 – faza łagodnego spadku stężenia w roztworze. Drugi, pH od 9,2 do 10,3 – faza gwałtownego spadku stężenia. Trzeci, powyżej pH = 10,3 – obserwuje się minimalny wzrost stężenia chromianów w roztworze.

W miarę wzrostu pH następuje zmniejszenie się ilości jonów przechodzących do roztworu jonów, aby przy pH > 12 etryngit pozostał stosunkowo trwały. W środowisku silnie kwaśnym obserwuje się całkowite rozpuszczenie etryngitu. Potwierdzają to rentgenogramy (rys. 5) fazy stałej z próbek 3, 5, 7 (tab. 4). Jak widać ze wzrostem pH fazę stałą stanowi etryngit.

3. Wnioski

- Otrzymywanie etryngitu chromianowego jest możliwe tylko w przypadku zastosowania składników nie zawierających jonów SO_4^{2-} ;
- W przypadku obecności jonów SO_4^{2-} , podczas syntezy etryngitu chromianowego, następuje pełne wbudowanie tych jonów w strukturę tworzącego się związku, natomiast jony CrO_4^{2-} pozostają w roztworze. Niemożliwe jest zatem usuwanie odpadów chromowych poprzez strącanie w postaci etryngitu w ściekach, w których znajdują się jony siarczanowe;
- Przyczyną niemożliwości wbudowania w strukturę etryngitu jonów CrO_4^{2-} w obecności jonów SO_4^{2-} , jest większa wartość iloczynu rozpuszczalności chromianu(VI) wapnia od siarczanu(VI) wapnia;
- Wartość pH roztworu wyjściowego jak i zmienny stosunek molowy jonów SO_4^{2-} do CrO_4^{2-} w minimalnym stopniu wpływają na zwiększenie udziału jonów CrO_4^{2-} w fazie stałej;
- Etryngit chromianowy pod wpływem obniżania pH środowiska ulega stopniowemu rozkładowi. Pozostaje stabilny tylko przy wartości pH większej od 12.

Literatura

- [1] Hasset D.J., McCarthy G.J., *Ettringite formation in coal ash as a mechanism for stabilization of hazardous trace elements*”, 9-th International Ash Use Symposium Jan, 1991, Vol. 2, paper 17.

- [2] Kozak A.A., Kozak A.J., Kowalski Z., Wieczorek-Ciurowa K., *Synthesis of the ettringite containing chromium(III) and chromium(VI)*, Polish Journal of Chemical Technology, 4, 4 17-18, 2002.
- [3] Kurdowski W., *Chemia Cementu*, PWN, Warszawa 1991.
- [4] Bulewicz E., Kozak A., *Przemiany fazowe zachodzące w popiołach węglowych z palenisk fluidalnych*, Czasopismo Techniczne, z. 6-Ch/1996, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, s. 1.
- [5] Bulewicz E., Dudek K., Anthony E., *Zachowanie się popiołów z cyrkulacyjnych palenisk fluidalnych z wodą, zmiany zachodzące w czasie*, Materiały konferencyjne.
- [6] Florek S., Rokita J., *Możliwości wykorzystania gęstych zawiesin popiołów lotnych w wodzie w procesach składowania odpadów w przemyśle chemicznym*, Chemik 9/94.
- [7] Woroszyńska A., Von Leuven K., Wilms D., *Removal of sulphates from tap water by precipitation or crystallization of ettringite*, X-th International Conference: Chemistry for Protection of the Environment, Lublin 1995, s. 65.
- [8] Kozak A., *Opracowanie metody oczyszczania filtratów*, Sprawozdanie dla Zakładów Chemicznych Alwernia.
- [9] Lipiec T., Szmal Z., *Chemia analityczna*, Warszawa 1980.
- [10] *Poradnik fizykochemiczny*, Praca zbiorowa, WNT, 1961.